

ՊԱՏՄԱԳԻՐ ԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԴԱՎՐԻԺԵՑՈՒ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆԻ ԾԻՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԸ «ԱՐԱՐԱՏ»-Ի ԷԶԵՐՈՒՄ

Առաքել վարդապետ Դավրիժեցին 17-րդ դարի հայ պատմագրության ամենամեծ երախտավորներից է, որի պատմությունը մինչև այսօր էլ չի կորցրել իր արդիականությունն ու թարմությունը, և որի մեջ հրատարակելն արտացոլված է ժամանակաշրջանի հայ ժողովրդի անմխիթար վիճակը պարսկական և օսմանյան բռնակալության ներքո:

Առաքել Դավրիժեցու ծննդյան տարեթիվը մեզ ստույգ հայտնի չէ, սակայն նրա գրած հիշատակարանից պարզվում է, որ նա իր պատմությունը գրել-վերջացրել է հայոց ՌԾԺԱ (1662) թվականին և այն գրելիս եղել է ծեր ու թույլ. «Այլ դիպեցաւ պատահիլ ինձ այս գործ ոչ ի ժամանակս առողջ երիտասարդութեան, այլ յողորմելի ծերութեան, վասն զի ծեր էի, նաեւ յոյժ ցաւագար մարմնով, եւ ի լուսոյ աչքս պակասեալ եւ ի պրնտութենէ ձեռքս թուլացեալ դողալոյ տունպէս»¹:

Դավրիժեցու պատմության հիշատակարանի վերոհիշյալ տողերից հայ մի շարք բանասերներ² եզրակացրել են, որ նա ծնված լինի մոտավորապես 16-րդ դարի 90-ական թվականներին: Իսկ նրա մահվան թիվը մեզ հայտնի է: Այն գրված է ա. Գալանե վանքի մոտ գտնվող միաբանական

գերեզմանոցում, պատմագրի տապանաքարի վրա. «Այս է տապան Առաքել վարդապետի ՌԾԺԹ»:

Դավրիժեցին ծնվել է Իրանի Թավրիզ քաղաքում: Նա մեծացել ու կրթություն է ստացել ա. Էջմիածնում և դարձել է Մայր Աթոռի միաբան: Եղել է սիրված աշակերտ Փիլիպպոս կաթողիկոսի, որի պատվերով և հորդորներով գրել է իր արժեքավոր պատմությունը: Պատմագրի ցանկություններից մեկն է եղել մահվանից հետո իր մարմինն ամփոփվի ա. Էջմիածնում. «...ընդ հովանեաւ տրին ամփոփիլ ի հող, զի թերեւս որ ի սմա խորհրդակատարութեանցն լինիմ հաղորդեալ»³:

Եվ իսկապես էլ կատարվում է պատմագրի համեստ ցանկությունը:

Դավրիժեցու պատմությունը հայ ընթերցողի ամենասիրած գրքերից մեկն է եղել դարեր շարունակ, որն իր հայրենասիրական բարձր ոգով ու շնչով մեծ ազդեցություն է թողել հետագա մեր պատմիչների և գրողների վրա: Եվ թերեւս այդ է պատճառը, որ նրա պատմությունը շատ արտագրված ու հրատարակված երկերից է հայ մատենագիտության պատմության մեջ:

Առաքել պատմագրի հիշատակը վառ պահելու համար մեծ գործ է կատարել ա. Էջմիածնի միաբան Դուկաս սարկավագ (հետագայում՝ Բաբգեն վարդապետ) Աղավելյանը, որը 1896 թվականին երրորդ անգամ, ձեռագրերի համեմատությամբ, վերա-

¹ Պատմություն Առաքել վարդապետի Դավրիժեցու, Վաղարշապատ, 1896, էջ 671:

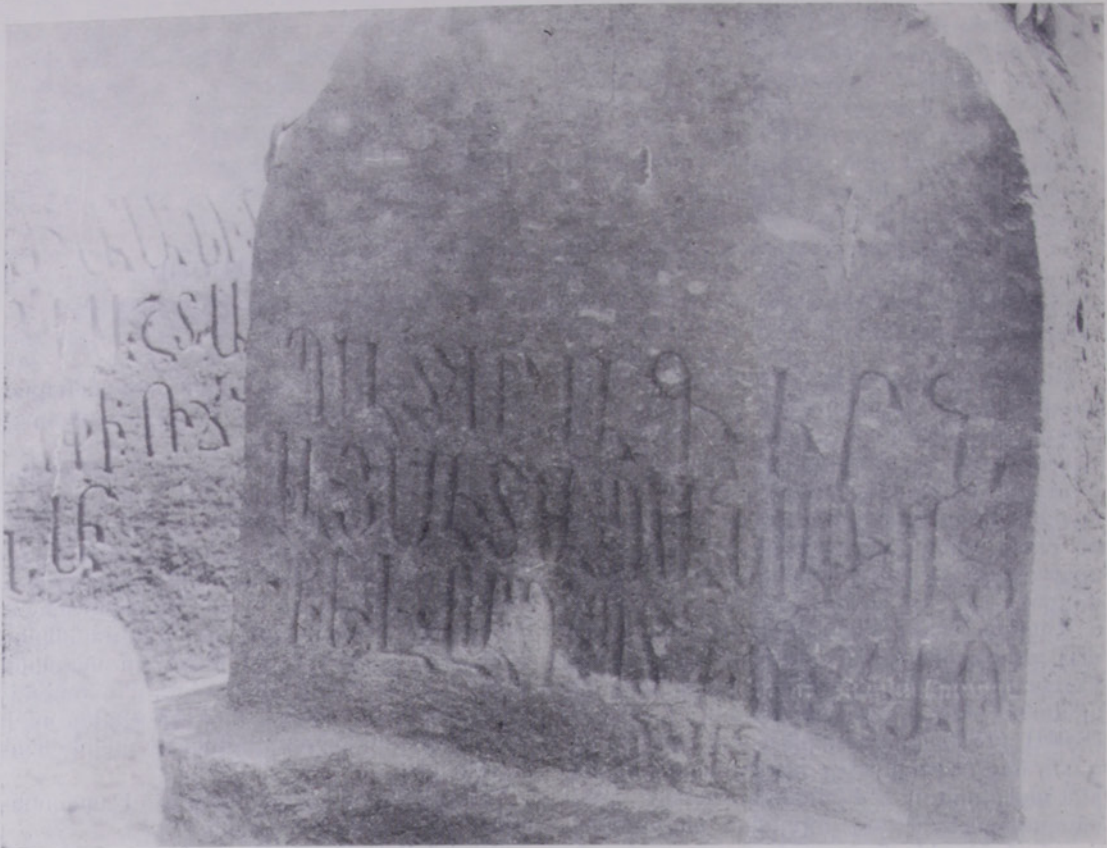
² Մ. Աբեղյան, Հայ հին գրականության պատմություն, Երևան, 1946, էջ 443: Ղ. սրկ. Աղավելյան, Պատմություն Առաքել վարդապետի Դավրիժեցու, Վաղարշապատ, 1896, էջ 6:

³ Պատմություն Առաքել վարդապետի Դավրիժեցու, Վաղարշապատ, 1896, էջ 668:

հրատարակում է Դավրիժեցու պատմությունը: Այնուհետև նույն թվականին, որպես հարգանքի և երախտագիտության պարտքի մատուցում Առաքել պատմագրին, Դուկաս սարկավագի գլխավորությամբ Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնում «մի խումբ հայրենասեր, երախտագետ միաբաններ և աշխարհիկ բանասերներ» որոշում են «թշվառ ժամանակների ողբերգակի գերեզմանի վրա կառուցել

Նույն նպատակի համար արված հաջորդ հայտարարությունից⁵ տեղեկանում ենք, որ գոյացել է ևս 79 ուրբի և ընդհանուր գումարը դարձել՝ 173 ուրբի:

Մյուս հայտարարությանը հանդիպում ենք «Արարատ»-ի 1897 թվականի փետրվարի համարում⁶: Այս անգամ էլ հանգանակվել է 27 ուրբի և ընդհանուր գումարը արդեն եղել է 200 ուրբի:

Առաքել վրդ. Դավրիժեցու շիրմաքարի արձանագրությունը

մի հուշարձան-դամբարան»: Նրանք իրենց մտադրությունը հայտնում են Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ս. Տ. Մկրտիչ Խրիմյանին, ստանում Հայոց Հայրիկի համաձայնությունը և «Արարատ» ամսագրի 1896 թվականի նոյեմբեր համարին⁴ հայտարարություն են տալիս հանգանակություն անելու համար: Այստեղ նշված են նաև այն անձանց անունները, որոնք փութացել են իրենց համեստ լուսնաններդնել պատմագրի մահարձանը կառուցելու գործին: Առանձին նվիրատվությունից գոյացել է 94 ուրբի:

⁴ Արարատ, 1896, էջ 523:

Հաջորդ՝ չորրորդ տեղեկությունից⁷ պարզվում է, որ այս հանգանակությանը մասնակցել են նաև Գերմանիայի համալսարաններում սովորող և օրվա հացի կարոտ հայ ուսանողները, որոնք հավաքել են 19 ուրբի և Գարեգին սարկավագ Հովսեփյանցի ձեռքով ուղարկել Մայր Աթոռ:

«Արարատ» ամսագրի 1899 թվականի հուլիս համարում⁸ հաբգեն վարդապետ Ա.

⁵ Արարատ, 1896, էջ 575:

⁶ Արարատ, 1897, էջ 85:

⁷ Նույն տեղում, էջ 230:

⁸ Նույն տեղում, 1899, էջ 292:

դավելյանցը տեղեկացնում է, որ Դավրիժեցու մահարձանի համար հանգանակված ընդհանուր գումարը դարձել է 219 ուրբի որը դեռ 1897 թվականի մայիսի 17-ին շահութաբերության և ապահով պահելու համար հանձնվել է Վաղարշապատի փոստահետազրական խնայողական դրամարկոր՝ № 63 գրքույկով: Այստեղ ասված է նաև, որ նույն՝ 1899 թվականի հոկտեմբերի 15-ին հուշարձանը պատրաստել տալու նպատակով դրամարկոյից վերցրել են փողը, որն՝ տոկոսներով արդեն դարձել է 229 ուրբի 61 կոպեկ: Սակայն մի համեստ մահարձան պատրաստել տալու համար քիչ է լինում սույն գումարը, որն այս անգամ էլ հանձնվել են Երևանի պետական դրամարկո՝ № 2300 գրքույկով, դարձյալ պահպանման և շահութաբերության նպատակով:

Բաբգեն վարդապետի վերջին տեղեկությունից՝ պարզվում է, որ վերոհիշյալ գումարը մինչև 1902 թվականի հոկտեմբերի 7-ը իր տոկոսներով դարձել է 257 ուրբի, 46 կոպեկ: Դավրիժեցու մահարձանը պատրաստել տալու համար դեռևս 1901 թվականին դիմել են Փարիզում ապրող հայտնի քանդակագործ Անդրեաս Տեր-Մարությանին: Վերջինս հանձն է առել կատարել սույն գործը և նույն թվի դեկտեմբերի 12-ին հավաքված ընդհանուր գումարից պահանջել ու ստացել է 50 ուրբի կանխիկ մի գումար և խոստացել է մահարձանը պատրաստել վերջացնել մինչև 1902 թվականի գարնանը: Իսկ գումարի մնացած մասը՝ 157 ուրբի 46 կոպեկը, 1902 թվականի ընթացքում նորի՝ ուղարկվել է Մարությանին: Վերջինս նույն թվի հուլիսի 15-ին Մայր Աթոռ է ուղարկում մահարձանի նախագիծը և հավաստիացնում, որ մինչև դեկտեմբեր ամիսը կպատրաստի: Սակայն արձանագործը իր դեկտեմբեր 13 թվակիր նամակով հայտնել է, որ ինքը շատ զբաղված է եղել և չի կարողացել գործը վերջացնել: Իսկ մեկ ուրիշ նամակով նա նորից հուսադրում է պատվիրատուներին, որ առաջիկայում ամեն ջանք կգործադրի մահարձանի գործը գլուխ քերելու համար: Սակայն, «Արարատ» ամսագրի 1904 թվականի 584 էջում նույն հարցի առիթով լույս տեսած տեղեկության մեջ նկատվում է, որ Բաբգեն վարդապետ Աղավելյանցը դժգոհություն է հայտնում արձանագործ Մարությանին, որը դեռ 1904 թվականի հունիս ամիսը չի կատարել իր խոստումը: Հայաստանի պետական արխիվում պահ-

պանված Անդրեաս Տեր-Մարությանի մեկ նամակից¹⁰, որը գրել է Բաբգեն վարդապետ Աղավելյանցին, պարզվում է, որ պատվիրատուները ցանկացել են. «Մարության պատվանդանից և երկաթյա վանդակներով շրջապատված» հուշարձան պատրաստել տալ, մինչդեռ ըստ արձանագործի «...միայն աղքատը կարժե ոչ պակաս քան 350 կամ 400 ռ., որի 175 ռ. ձուլարանին վճարելով կմնա 85 ռ., խնդրեմ ասացեք, ինչպե՞ս վարվեմ այդ դեպքում»:

Մեկ այլ նամակում հուշարձանի ուշագման առիթով նա գրել է. «Ինչպես լսած կլինեք, Նալբանդյանի արձանը կպատրաստեմ... Առաքել պատմագրի գերեզմանը (հուշարձանը) կլինի պատրաստ հոկտեմբերին—հիշտ այն ժամանակ պիտի պատրաստեմ Ռ. Պատկանյանի արձանի պատվանդանը Գեմարանի բակում, ուստի կխրդրեի այդ մասին ներողամիտ լինեիք, որ չկարողացա որոշած ժամանակին պատրաստել»¹¹:

Արձանագործի 1905 թվականի մայիսի 22 թվակիր նամակից՝ ուղղված Բաբգեն վարդապետին, երևում է, որ նա վաղուց պատրաստել է հուշարձանի երկու տեսակի «նախագիծ» և ավելացնում է. «Վաղապարը շատ վաղուց պատրաստ է, հարկավոր է միայն ձուլել, կնշանակե աշխատեցեք ժողովել առաջի կամ երկրորդի «Նախագծի» համար փող և այն ժամանակ շատ կարճ միջոցում կլինի պատրաստ, նույնիսկ առանց իմ ներկայությամբ, որով վերջացած կլինի»¹²:

Ինչպես երևում է, համապատասխան գումարը չի հավաքվել և հուշարձանի գործը գլուխ չի եկել:

Այս տարի լրանում է Առաքել վարդապետ Դավրիժեցու նամական երեքհարյուրամյակը: Այս հիշարժան տարեթվի կապակցությամբ Մայր Աթոռի Գերագույն հոգևոր խորհուրդը Վեհափառ Հայրապետի բարձր նախագահությամբ գումարված ժողովում, որոշել էր Դավրիժեցու գերեզմանի վրա կառուցել մի հուշարձան: Սակայն, հաշվի առնելով պատմագրի տապանաքարի հնությունը, որոշեց այն պահել անխաթար, բայց բարեկարգել շրջապատը, մի պատվանդան գետնից տապանաքարի տակ և շուրջ մեկ մետրով այն գետնից բարձրացնել: Այս բարեկարգման աշխատանքները արդեն կատարվել են:

ԱՐԱՄ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

¹⁰ Հայաստանի Պետ. արխիվ, ֆոնդ № 57, Ցուց. 1, Գ. 553, էջ 9:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 10—11:

¹² Նույն տեղում, էջ 9:

⁹ Նույն տեղում, 1904, էջ 584: